

ПЕРЕДМОВА (слово до читача)

Близько століття з лівого берега Дніпра дивиться вилитий із бронзи невмирущий Тарас Шевченко — великий український народний поет і художник, чия любов до України, до її народу втілена в живому слові.

Мільйони людей припливають Дніпром, приходять пішки, приїждять із заходу та зі сходу, із півдня та з півночі, щоб побачити вкриту деревами чудового парку гору-могілу з величезним пам'ятником-постаттю Шевченка, встановленим на терасі великої вежі.

І згадає вдячний народ свого поета, і звучить на землі вічно живе його слово, закарбоване у безсмертному «Кобзарі».

...12 лютого 1840 року вийшов цензурний дозвіл друкувати «Кобзар». Так назвав свою першу віршовану збірку, що складалася із восьми творів, 26-річний поет. (Цю назву було збережено і для двох наступних видань, 1844 і 1860 років.) Із друкарні «Кобзар» вийшов десь у березні — на початку квітня і дістав однастайне визнання критиків щодо поетичного хисту його автора.

Відтоді весь поетичний доробок Шевченка ототожнюють із текстами книжки під назвою «Кобзар». Вона відкрила нову епоху в історії української літератури. Жоден український поет до цього не дав таких чудових творів, як ті, з яких складався «Кобзар», ніхто не збуджував ні таких думок, ні таких настроїв. Мелодійне поетичне слово, близькість до фольклору, палка любов до Батьківщини, чиста народна мова — основні риси шевченкової поезії — яскраво проявилися у цій книзі. Шевченко апелює до національної пам'яті українців, нагадує про минулу запорозьку славу, оспівує пригноблене селянство, мріє, щоб народ став повноможним володарем на своїй землі.

Цензура, звичайно, викинула з тексту «Кобзаря» найгостріші місця про поневолення України. Не можна було навіть сподіватися, що російська цензура пропустила б такі місця, як в «Тарасовій ночі»:

А над дітьми козацькими
Поганці панують,

або в «Посланії до Основ'яненка» про Україну:

Обідрана, сиротою
Понад Дніпром плаче.

Неабияку небезпеку слова Шевченка для цілісності імперії одразу відчули пильнувальники «єдиної і неділимої» Росії (це повною мірою стосується і наступних часів, що настануть після жовтневих подій 1917 року). Тому поетові-страдникові довелося подолати великі труднощі, щоб добитися дозволу на випуск «Кобзаря» 1860 року після повернення із солдатчини. Проте всі наступні видання методично і неухильно нівечила цензура.

Це найбільшою мірою стосувалося найнепримиренніших творів, передусім антиколоніального спрямування. А «Кобзарі», видані в Празі (1876), Женеві (1878), Львові (1908), і книгу «Поезії Т. Гр. Шевченка» (Женева, 1890) ввозити в межі імперії не дозволялося.

Тимчасовий просвіток настав 1907 року, коли в Петербурзі вийшло повне видання «Кобзаря», однак уже 1911 року в першому томі творів вирізали окремі місця з поем «Юродивий», «Марія», уривки з поеми «Сон».

Слід зазначити, що чимало російських критиків XIX століття не дуже доброзичливо ставилися до шевченківського слова. Власне, ніхто не заперечував таланту, поетичності, сили поезії. Заперечувалася рація існування української літератури як такої, висміювалася українська мова. Горе-рецензенти (серед них, на жаль, і деякі прогресивні громадські діячі тих часів) шкодували, що такий талановитий поет пише бозна по-якому, марнує талант. Тим більш значущим є той факт, що редактор «Современника» професор Плетньов оцінив «Кобзар» як єдине гідне уваги серед поетичних творів останнього часу явище, як «вдалу живу народну музику».

За радянських часів найбільшим досягненням шевченкознавців безсумнівно було видання повного зібрання поезій (К.: Сяйво, 1926). Видавці ж та упорядники «Кобзарів» тієї пори (1926, 1937, 1947, 1954, 1956 і т. д. років видання) редагували та впорядковували книги на свій смак і розсуд, перекручуючи фрази, вдаючись до купюр, що характерно, здебільшого тих самих, що й імперська цензура!

Під упорядкування підпали дві поеми і шість віршів — стільки, скільки, власне кажучи, і ввійшло до першого «Кобзаря» — «Великий льох», «За що ми любимо Богдана», «Іржавець», «Розрита могила», «Сліпий», «Стоїть в селі Суботіві», «Чигрине, Чигрине», «Якби-то ти, Богдане п'яний».

З «Кобзаря» (однотомника) 1937 року вилучено один із названих творів, 1947 — два, 1954 — шість, 1956–1961 — два. У видання 1974, 1982–1988 років не ввійшло три, 1951 — п'ять, а 1976–1980 (увага!) всі вісім «мічених» творів. У «Кобзарі» 1989 року («Дніпро») немає поеми «Сліпий».

Отже, після 1972 року на Радянській Україні не вийшло в світ жодного повного видання «Кобзаря». Річ у тому, що гостро висловлюване поетом ставлення до національної політики російського самодержавства не влаштувало радянських ідеологів так само, як і царських приспівників. А вже поет разом із своїм народом оцінював дії Петра I, Катерини II, Богдана Хмельницького та інших історичних осіб всупереч офіційній доктрині. У різні часи, за різних правителів влада боялася того самого: вільної думки, гострого слова, справедливого народного гніву. Колоніальне придушення України, позбавлення її народу політичного, етнічного, культурного самоусвідомлення, національної пам'яті — були важливими складниками політики, спільної для двох різних режимів, двох різних епох.

Плине час, змінюються держави, режими та ідеології... А Шевченко живий. У вільній і незалежній Україні ми зараз можемо припадати до цілющих його джерел, до вічно живого слова, над яким не нависає тінь цензорів із

таємними інструкціями. Тарасу Григоровичу зведено понад 400 пам'ятників на всіх континентах. Його твори перекладено на 140 мов світу!

47-річним пішов він із життя. А того життя було: 24 роки — у рабстві, 10 — під муштрою і шпіцрутенами, решта — під невинним наглядом... І за такий короткий час Шевченко зміг зробити для нашої культури стільки, скільки не зробив жоден поет до нього і жоден після. Життя багатьох геніїв, на жаль, дуже коротке — згадаймо О. Пушкіна, М. Лермонтова, Лесю Українку... Проте, хоч зірка їх таланту сяє недовго, вона освітлює шлях нащадкам. Ось чому генії належать вічності.

І сьогодні, звертаючись до творчості свого національного генія, ми прагнемо віддячити йому в міру своїх можливостей, видавши «Кобзар» якомога повнішим. Додаючи те, що вилучалося з різних причин нашими попередниками, відновлюючи забуте, ми ніби виконуємо один із заповітів великого Кобзаря:

Прочитайте знову
Тую славу. Та читайте
Од слова до слова.
Не минайте ані титли,
Ніже тії коми,
Все розберіть...

Доловайте, таветавайте,
Кайдемы порвите.
И вражюю злою кровью
Волно окропите.
И мене во селви великий
Во селви волбий новий
Незабудте поминуть
Недутьте тихиле словоме.

ПРИЧИННА

Реве та стогне Дніпр широкий,
Сердитий вітер завива,
Додолу верби гне високі,
Горами хвилю підійма.
І блідий місяць на ту пору
Із хмари де-де виглядав,
Неначе човен в синім морі,
То виринав, то потопав.
Ще треті півні не співали,
Ніхто нігде не гомонів,
Сичі в гаю перекликались,
Та ясен раз у раз скрипів.

В таку добу під горою,
Біля того гаю,
Що чорніє над водою,
Щось біле блукає.
Може, вийшла русалонька
Матері шукати,
А може, жде козаченька,
Щоб залоскотати.
Не русалонька блукає —
То дівчина ходить
Йї сама не зна (бо причинна),
Що такеє робить.
Так ворожка поробила,
Щоб менше скучала,
Щоб, бач, ходя опівночі,
Спала й виглядала
Козаченька молодого,
Що торік покинув.
Обіщався вернутися,
Та, мабуть, і згинув!
Не китайкою покрились
Козацькі очі,
Не вимили біле личко
Слізоньки дівочі:
Орел вийняв карі очі
На чужому полі,
Біле тіло вовки з'їли, —
Така його доля.
Дарма щоніч дівчинонька
Його виглядає.

Не вернеться чорнобривий
Та й не привітає,
Не розплете довгу косу,
Хустку не зав'яже,
Не на ліжко — в домовину
Сиротою ляже!

Така її доля... О Боже мій милий!
За що ж Ти караєш її, молоду?
За те, що так щиро вона полюбила
Козацькі очі?.. Прости сироту!
Кого ж їй любити?

Ні батька, ні неньки;
Одна, як та пташка в далекім краю.
Пошли ж Ти їй долю, —

вона молоденька,
Бо люде чужії її засміють.
Чи винна ж голубка,
що голуба любить?
Чи винен той голуб, що сокіл убив?
Сумує, воркує, білим світом нудить,
Літає, шукає, дума — заблудив.
Щаслива голубка: високо літає,
Полине до Бога — милого питать.
Кого ж сиротина, кого запитає,
І хто їй розкаже, і хто тее знає,
Де милий ночує: чи в темному гаю,
Чи в бистрім Дунаю коня напова,
Чи, може, з другою, другу кохає,
Йї, чорнобриву, уже забува?
Якби-то далися орлині крила,
За синім би морем милого знайшла;
Живого б любила, другу б задушила,
А до неживого у яму б лягла.
Не так серце любить,
щоб з ким поділитися,
Не так воно хоче, як Бог нам дає:
Воно жить не хоче, не хоче журиться.
«Журись», — каже думка, жало завдає.
О Боже мій милий! Така твоя воля,
Таке її щастя, така її доля!

Вона все ходить, з уст ні пари.
Широкий Дніпр не гомонить:
Розбивши вітер чорні хмари
Ліг біля моря одпочить,

А з неба місяць так і сяє;
 І над водою, і над гаєм,
 Кругом, як в усі, все мовчить.
 Аж гульк — з Дніпра повиринали
 Малії діти, сміючись.
 «Ходімо гріться! — закричали. —
 Зійшло вже сонце!» (Голі скрізь;
 З осоки коси, бо дівчата).

.....

«Чи всі ви тут? — кличе мати. —
 Ходім шукати вечерять.

Пограємось, погуляймо
 Та пісеньку заспіваймо:

Ух! Ух!

Солом'яний дух, дух!
 Мене мати породила,
 Нехрещену положила.

Місяченьку!

Наш голубоньку!

Ходи до нас вечеряти:
 У нас козак в очереті,
 В очереті, в осоці,
 Срібний перстень на руці;
 Молоденький, чорнобровий;
 Знайшли вчора у діброві.
 Світи довше в чистім полі,
 Щоб нагулялись доволі.
 Поки відьми ще літають,
 Поки півні не співають,
 Посвіти нам...
 Он щось ходить!
 Он під дубом щось там робить.

Ух! Ух!

Солом'яний дух, дух!
 Мене мати породила,
 Нехрещену положила».

Зареготались нехрещені...
 Гай обіззався; галас, зик,
 Орда мов ріже. Мов скажені,
 Летять до дуба... нічичирк...
 Схаменулись нехрещені,
 Дивляться — мелькає,
 Щось лізе вверх по стовбуру

До самого краю.
 Ото ж тая дівчинонька,
 Що сонна блудила:
 Отаку-то їй причину
 Ворожка зробила!
 На самий верх на гіллячці
 Стала... в серце коле!
 Подивилась на всі боки
 Та й лізе додолу.

Кругом дуба русалоньки
 Мовчки дожидали;
 Взяли її, сердешную,
 Та й залоскотали.
 Довго, довго дивовались
 На її уроду...
 Треті півні: кукуріку! —
 Шелеснули в воду.
 Защетавав жайворонок,
 Угору летячи;
 Закувала зозуленька,
 На дубу сидячи;

Зашетавав соловейко —
 Пішла луна гаєм;
 Червоніє за горою;
 Плугатар співає.
 Чорніє гай над водою,
 Де ляхи ходили;
 Засиніли понад Дніпром
 Високі могили;
 Пішов шелест по діброві;
 Шепчуть густі лози.
 А дівчина спить під дубом
 При битій дорозі.
 Знать, добре спить, що не чує,
 Як кує зозуля,
 Що не лічить, чи довго жить...
 Знать, добре заснула.

А тим часом із діброви
 Козак виїжджає;
 Під ним коник вороненький
 Насилу ступає.
 «Ізнемігся, товаришу!
 Сьогодні спочинем:
 Близько хата, де дівчина

Ворота одчинить.
 А може, вже одчинила —
 Не мені, другому...
 Швидше, коню, швидше, коню,
 Поспішай додому!»
 Утомився вороненький,
 Іде, спотикнеться, —
 Коло серця козацького
 Як гадина в'ється.
 «Ось і дуб той кучерявий...
 Вона! Боже милий!
 Бач, заснула, виглядавши,
 Моя сизокрила!»
 Кинув коня та до неї:
 «Боже ти мій, Боже!»
 Кличе її та цілує...
 Ні, вже не поможе!
 «За що ж вони розлучили
 Мене із тобою?»
 Зареготавсь, розігнався —
 Та в дуб головою!

Ідуть дівчата в поле жати
 Та, знай, співають ідучи:
 Як проводжала сина мати,
 Як бивсь татарин уночі.
 Ідуть — під дубом зелененьким
 Кінь замордований стоїть,
 А біля його молоденький
 Козак та дівчина лежить.
 Цікаві (нігде правди діти)
 Підкралися, щоб ізлякати;
 Коли подивляться, що вбитий, —
 З переполоху ну втікати!

Збиралися подруженьки,
 Слізеньки втирають;
 Збиралися товариші
 Та ями копають;
 Прийшли попи з корогвами,
 Задзвонили дзвони.
 Поховали громадою
 Як слід, по закону.
 Насипали край дороги
 Дві могили в житі.
 Нема кому запитати,

За що їх убито.
 Посадили над козаком
 Явір та ялину,
 А в головах у дівчини
 Червону калину.
 Прилітає зозуленька
 Над ними кувати;
 Прилітає соловейко
 Щоніч щebetати;
 Виспіває та щebече,
 Поки місяць зійде,
 Поки тії русалоньки
 З Дніпра грітись вийдуть.

1837, С.-Петербург

ДУМКА

Тече вода в синє море,
 Та не витікає;
 Шука козак свою долю,
 А долі немає.
 Пішов козак світ за очі;
 Грає синє море,
 Грає серце козацькеє,
 А думка говорить:
 «Куди ти йдеш, не спитавшись?»
 На кого покинув
 Батька, неньку старенькую,
 Молоду дівчину?
 На чужині не ті люде, —
 Тяжко з ними жити!
 Ні з ким буде поплакати,
 Ні поговорити».

Сидить козак на тім боці, —
 Грає синє море.
 Думав, доля зустрінеться, —
 Спіткалося горе.
 А журавлі летять собі
 Додому ключами.
 Плаче козак — шляхи биті
 Заросли тернами.

1838, С.-Петербург

ДУМКА

Вітре буйний, вітре буйний!
 Ти з морем говориш, —
 Збуди його, заграй ти з ним,
 Спитай синє море.
 Воно знає, де мій милий,
 Бо його носило,
 Воно скаже, синє море,
 Де його поділо.
 Коли милого втопило —
 Розбий синє море;
 Піду шукать миленького,
 Втоплю своє горе,
 Втоплю свою недоленку,
 Русалкою стану,
 Пошукаю в чорних хвилях,
 На дно моря кану.
 Найду його, пригорнуся,
 На серці зомлію.
 Тоді, хвиле, неси з милим,
 Куди вітер віє!
 Коли ж милий на тім боці,
 Буйнесенький, знаєш,
 Де він ходить, що він робить,
 Ти з ним розмовляєш.
 Коли плаче — то й я плачу,
 Коли ні — співаю;
 Коли ж згинув чорнобривий —
 То й я погибаю.
 Тоді неси мою душу
 Туди, де мій милий;
 Червоною калиною
 Постав на могилі.
 Буде легше в чужім полі
 Сироті лежати —
 Буде над ним його мила
 Квіткою стояти.
 І квіткою, й калиною
 Цвісти над ним буду,
 Щоб не пекло чуже сонце,
 Не топтали люде.
 Я ввечері посумую,
 А вранці поплачу.
 Зійде сонце — утру сльози, —

Ніхто й не побачить.
 Вітре буйний, вітре буйний!
 Ти з морем говориш, —
 Збуди його, заграй ти з ним,
 Спитай синє море...

1838, С.-Петербург

ДУМКА

Тяжко-важко в світі жити
 Сироті без роду:
 Нема куди прихилиться, —
 Хоч з гори та в воду!
 Утопився б молоденький,
 Щоб не нудить світом;
 Утопився б, — тяжко жити,
 А нема де дітись.
 В того доля ходить полем —
 Колоски збирає;
 А моя десь, ледащиця,
 За морем блукає.
 Добре тому багатому:
 Його люди знають;
 А зо мною зустрінуться —
 Мов недобачають.
 Багатого губатого
 Дівчина шанує;
 Надо мною, сиротою,
 Сміється, кепкує.
 Чи я ж тобі не вродливий,
 Чи не в тебе вдався,
 Чи не люблю тебе щиро,
 Чи з тебе сміявся?
 Люби ж собі, моє серце,
 Люби, кого знаєш,
 Та не смійся надо мною,
 Як коли згадаєш.
 А я піду на край світа...
 На чужій сторонці
 Найду кращу або згину,
 Як той лист на сонці.
 Пішов козак сумуючи,
 Нікого не кинув;
 Шукав долі в чужім полі

Та там і загинув.
Умираючи, дивився,
Де сонечко сяє...
Тяжко-важко умирати
У чужому краю!

24 листопада 1838, Гатчина

ДУМКА

Нащо мені чорні брови,
Нащо карі очі,
Нащо літа молодії,
Веселі дівочі?
Літа мої молодії
Марно пропадають,
Очі плачуть, чорні брови
Од вітру линяють.
Серце в'яне, нудить світом,
Як пташка без волі.
Нащо ж мені краса моя,
Коли нема долі?
Тяжко мені сиротою
На сім світі жити:
Свої люде — як чужії,
Ні з ким говорити;
Нема кому розпитати,
Чого плачуть очі;
Нема кому розказати,
Чого серце хоче,
Чого серце, як голубка,
День і ніч воркує;
Ніхто його не питає,
Не знає, не чує.
Чужі люде не спитають —
Та й нащо питати?
Нехай плаче сиротина,
Нехай літа тратить!
Плач же, серце, плачте, очі,
Поки не заснули,
Голосніше, жалібніше,
Щоб вітри почули,

Щоб понесли буйнесенькі
За синєє море
Чорнявому зрадливому
На лютєє горе!

1838, С.-Петербург

НА ВІЧНУ ПАМ'ЯТЬ КОТЛЯРЕВСЬКОМУ¹

Сонце гріє, вітер віє
З поля на долину,
Над водою гне з вербою
Червону калину;
На калині одиноке
Гніздечко гойдає, —
А де ж дівся соловейко?
Не питай, не знає.
Згадай лихо — та й байдуже.
Минулось... пропало...
Згадай добре — серце в'яне:
Чому не осталося?
Отож гляну та згадаю:
Було, як смеркає,
Защебече на калині —
Ніхто не минає.
Чи багатий, кого доля,
Як мати дитину,
Убирає, доглядає, —
Не мине калину.
Чи сирота, що до світа
Встає працювати,
Опиниться, послухає;
Мов батько та мати
Розпитують, розмовляють, —
Серце б'ється, любо...
І світ Божий як Великдень,
І люди як люди.
Чи дівчина, що милого
Щодень виглядає,
В'яне, сохне сиротою,
Де дітись, не знає;

¹ Котляревський Іван Петрович (1769–1838) — видатний український письменник, автор поеми «Енеїда» та п'єс «Наталка Полтавка» і «Москаль-чарівник». Поезію написано після смерті письменника.

Піде на шлях подивитись,
 Поплакати в лози, —
 Защебече соловейко —
 Сохнуть дрібні сльози.
 Послухає, усміхнеться,
 Піде темним гаєм...
 Ніби з милим розмовляла...
 А він, знай, співає,

Та дрібно, та рівно, як Бога благає,
 Поки виїде злодій на шлях погулять
 З ножем у халяві, — піде руна гаєм,
 Піде та замовкне — нащо щебетать?
 Запеклюю душу злодія не спинить,
 Тільки стратить голос,
 добра не навчить.

Нехай же лютує, поки сам загине,
 Поки безголов'я ворон прокричить.
 Засне долина. На калині
 І соловейко задріма.
 Повіє вітер по долині —
 Пішла дібровою руна,
 Руна гуляє, Божа мова.
 Встануть сердеги працювать,
 Корови підуть по діброві,
 Дівчата вийдуть воду брать,
 І сонце гляне, — рай, та й годі!
 Верба сміється, свято скрізь!
 Заплаче злодій, лютий злодій.
 Було так перш — тепер дивись:

Сонце гріє, вітер віє
 З поля на долину,
 Над водою гне з вербою
 Червону калину;
 На калині одиноке
 Гніздечко гойдає, —
 А де ж дівся соловейко?
 Не питає, не знає.

Недавно, недавно у нас в Україні
 Старий Котляревський отак щебетав;
 Замовк неборака, сиротами кинув
 І гори, і море, де перше витав,

Де ватагу пройдисвіта
 Водив за собою, —
 Все осталося, все сумує,
 Як руїни Трої!
 Все сумує, — тільки слава
 Сонцем засіяла.
 Не вмре кобзар, бо навіки
 Його привітала.
 Будеш, батьку, панувати,
 Поки живуть люди,
 Поки сонце з неба сяє,
 Тебе не забудуть!

Праведная душе! прийми мою мову,
 Не мудру, та щиру. Прийми, привітай.
 Не кинь сиротою, як кинув діброви,
 Прилини до мене, хоч на одно слово,
 Та про Україну мені заспівай!
 Нехай усміхнеться серце на чужині,
 Хоч раз усміхнеться, дивлячись, як ти
 Всю славу козацьку за словом єдиним
 Переніс в убогу хату сироти.
 Прилинь, сизий орле, бо я одинокий
 Сирота на світі, в чужому краю.
 Дивлюся на море широке, глибоке,
 Поплив би на той бік —

човна не дають.

Згадаю Енея, згадаю родину,
 Згадаю, заплачу, як тая дитина.
 А хвилі на той бік ідуть та ревуть.
 А може, я й темний, нічого не бачу,
 Злая доля, може, по тім боці плаче, —
 Сироту усюди люде осміють.
 Нехай би сміялись, та там море грає,
 Там сонце, там місяць ясніше сія,
 Там з вітром могила в степу розмовляє,
 Там не одинокий був би з нею й я.
 Праведная душе, прийми мою мову,
 Не мудру, та щиру. Прийми, привітай.
 Не кинь сиротою, як кинув діброви,
 Прилини до мене, хоч на одно слово,
 Та про Україну мені заспівай!

1838, С.-Петербург

¹ *Троя* — стародавнє місто в Малій Азії. Темі змалювання пригод троянського царя Енея присвячено поему «Енеїда» римського поета Вергілія (I ст. до н. е.). І. П. Котляревський використав її як основу для своєї однойменної трагестійної поеми.

КАТЕРИНА

*Василю Андреевичу Жуковському
на пам'ять
22 апреля 1838 года¹*

I

Кохайтесь, чорнобриві,
Та не з москалями²,
Бо москалі — чужі люде,
Роблять лихо з вами.
Москаль любить жартуючи,
Жартуючи кине;
Піде в свою Московщину,
А дівчина гине...
Якби сама, ще б нічого,
А то й стара мати,
Що привела на світ Божий,
Мусить погибати.
Серце в'яне співаючи,
Коли знає за що;
Люде серця не побачать,
А скажуть — ледащо!
Кохайтесь ж, чорнобриві,
Та не з москалями,
Бо москалі — чужі люде,
Згнушаються вами.

Не слухала Катерина
Ні батька, ні неньки,
Полюбила москалика,
Як знало серденько.
Полюбила молодого,
В садочок ходила,
Поки себе, свою долю
Там занастила.
Кличе мати вечеряти,
А донька не чує;
Де жартує з москаликом,
Там і заночує.
Не дві ночі карі очі
Любо цілувала,

Поки слава на все село
Недобрая стала.
Нехай собі ті люде
Що хотять говорять:
Вона любить, то й не чує,
Що вкралося горе.
Прийшли вісті недобрі —
В поход затрубили.
Пішов москаль в Туреччину;
Катрусю накрили.
Незчулася, та й байдуже,
Що коса покрита:
За милого, як співати,
Любо й потужити.
Обіцявся чорнобривий,
Коли не загине,
Обіцявся вернутися.
Тойді Катерина
Буде собі московкою,
Забудеться горе;
А поки що, нехай люде
Що хотять говорять.
Не журиться Катерина —
Слізюньки втирає,
Бо дівчата на улиці
Без неї співають.
Не журиться Катерина —
Вмиється сльозою,
Возьме відра, опівночі
Піде за водою,
Щоб вороги не бачили;
Прийде до криниці,
Стане собі під калину,
Заспіває Гриця.
Виспіває, вимовляє,
Аж калина плаче.
Вернулася — і раденька,
Що ніхто не бачив.
Не журиться Катерина
І гадки не має —
У новенькій хустиночці

¹ *Жуковський Василь Андрійович* (1783—1852) — відомий російський поет і перекладач, що разом із художником К. Брюлловим допоміг викупити Шевченка з кріпацтва. На згадку про день викупу — 22 квітня (ст. ст.) 1838 р. — поет присвятив йому поему.

² *Москалі* — тут: царські солдати.

В вікно виглядає.
 Виглядає Катерина...
 Минуло півроку;
 Занудило коло серця,
 Заколело в боку.
 Нездужає Катерина,
 Ледве-ледве дише...
 Вичуняла та в запічку
 Дитину колише.
 А жіночки лихо дзвонять,
 Матері глузують,
 Що москалі вертаються
 Та в неї ночують:
 «В тебе дочка чорнобрива,
 Та ще й не єдина,
 А муштрує у запічку
 Московського сина.
 Чорнобривого придбала...
 Мабуть, сама вчила...»
 Бодай же вас, цокотухи,
 Та злидні побили,
 Як ту матір, що вам на сміх
 Сина породила.

Катерино, серце мое!
 Лишенько з тобою!
 Де ти, в світі подінешся
 З малим сиротою?
 Хто питає, привітає
 Без милого в світі?
 Батько, мати — чужі люде,
 Тяжко з ними жити!

Вичуняла Катерина,
 Одсуне кватирку,
 Поглядає на улицю,
 Колише дитинку;
 Поглядає — нема, нема...
 Чи то ж і не буде?
 Пішла б в садок поплакати,
 Так дивляться люде.
 Зайде сонце — Катерина
 По садочку ходить,
 На рученьках носить сина,
 Очиці поводить:

«Отут з муштри виглядала,
 Отут розмовляла,
 А там... а там... сину, сину!» —
 Та й не доказала.

Зеленіють по садочку
 Черешні та вишні;
 Як і перше виходила,
 Катерина вийшла.
 Вийшла, та вже не співає,
 Як перше співала,
 Як москаля молодого
 В вишник дожидала.
 Не співає чорнобрива,
 Кляне свою долю.
 А тим часом вороженьки
 Чинять свою волю —
 Кують речі недобрії.
 Що має робити?
 Якби милий чорнобривий,
 Умів би спинити...
 Так далеко чорнобривий,
 Не чує, не бачить,
 Як вороги сміються їй,
 Як Катруся плаче.
 Може, вбитий чорнобривий
 За тихим Дунаєм;
 А може — вже в Московщині
 Другую кохає!
 Ні, чорнявий не убитий,
 Він живий, здоровий...
 А де ж найде такі очі,
 Такі чорні брови?
 На край світа, в Московщині,
 По тім боці моря,
 Нема нігде Катерини;
 Та здалась на горі!..
 Вміла мати брови дати,
 Карі оченята,
 Та не вміла на сім світі
 Щастя-долі дати.
 А без долі біле личко —
 Як квітка на полі:
 Пече сонце, гойда вітер,
 Рве всякий по волі.

Умивай же біле личко
Дрібними сльозами,
Бо вернулись москалики
Іншими шляхами.

II

Сидить батько кінець стола,
На руки схилився;
Не дивиться на світ Божий:
Тяжко зажурився.
Коло його стара мати
Сидить на ослоні,
За сльозами ледве-ледве
Вимовляє доні:
«Що весілля, доню моя?
А де ж твоя пара?
Де світилки з друженьками,
Старости, бояре?
В Московщині, доню моя!
Іди ж їх шукати,
Та не кажи добрим людям,
Що є в тебе мати.
Проклятий час-годинька,
Що ти народилась!
Якби знала, до схід сонця
Була б утопила...
Здалась тоді б ти гадині,
Тепер — москалеві...
Доню моя, доню моя,
Цвіте мій рожевий!
Як ягодку, як пташечку,
Кохала, ростила
На лишенько... Доню моя,
Що ти народила?..
Одячила!.. Іди ж, шукай
У Москві свекрухи.
Не слухала моїх річей,
То її послухай.
Іди, доню, найди її,
Найди, привітайся,
Будь щаслива в чужих людях,
До нас не вертайся!
Не вертайся, дитя моє,
З далекого краю...
А хто ж мою головоньку

Без тебе сховає?
Хто заплаче надо мною,
Як рідна дитина?
Хто посадить на могилі
Червону калину?
Хто без тебе грішну душу
Поминати буде?
Доню моя, доню моя,
Дитя моє любе! Іди од нас...»
Ледве-ледве
Поблагословила:
«Бог з тобою!» — та, як мертва,
На діл повалилась...

Обізвався старий батько:
«Чого ждеш, небого?»
Заридала Катерина
Та бух йому в ноги:
«Прости мені, мій батечку,
Що я народила!
Прости мені, мій голубе,
Мій соколе милий!»
«Нехай тебе Бог прощає
Та добрії люде;
Молись Богу та йди собі —
Мені легше буде».

Ледве встала, поклонилась,
Вийшла мовчки з хати;
Осталися сиротами
Старий батько й мати.
Пішла в садок у вишневий,
Богу помолилась,
Взяла землі під вишнею,
На хрест почепила;
Промовила: «Не вернуса!
В далекому краю,
В чужу землю, чужі люде
Мене заховають;
А своєї ся крихотка
Надо мною ляже
Та про долю, моє горе,
Чужим людям скаже...
Не розказуй, голубонько!
Де б не заховали,

Щоб грішної на сім світі
 Люди не займали.
 Ти не скажеш... ось хто скаже,
 Що я його мати!
 Боже ти мій!.. Лихо моє!
 Де мені схватись?
 Заховаюсь, дитя моє,
 Сама під водою,
 А ти гріх мій спокутуєш
 В людях сиротою,
 Безбатченком!..»

Пішла селом,
 Плаче Катерина;
 На голові хустиночка,
 На руках дитина.
 Вийшла з села — серце мліє;
 Назад подивилась,
 Покивала головою
 Та й заголосила.
 Як тополя, стала в полі
 При битій дорозі;
 Як роса та до схід сонця,
 Покапали сльози.
 За сльозами за гіркими
 І світа не бачить,
 Тільки сина пригортає,
 Цілує та плаче.
 А воно, як ангелятко,
 Нічого не знає,
 Маленькими ручицями
 Пазухи шукає.
 Сіло сонце, з-за діброви
 Небо червоніє;
 Утерлася, повернулася,
 Пішла... Тільки мріє.
 В селі довго говорили
 Дечого багато,
 Та не чули вже тих річей
 Ні батько, ні мати...

Отаке-то на сім світі
 Роблять людям люде!
 Того в'яжуть, того ріжуть,
 Той сам себе губить...
 А за віщо? Святий знає.

Світ, бачся, широкий,
 Та нема де прихилитись
 В світі одиноким.
 Тому доля запродала
 Од краю до краю,
 А другому оставила
 Те, де заховують.
 Де ж ті люде, де ж ті добрі,
 Що серце збиралось
 З ними жити, їх любити?
 Пропали, пропали!»

Єсть на світі доля,
 А хто її знає?
 Єсть на світі воля,
 А хто її має?
 Єсть люде на світі —
 Сріблом-злотом сяють,
 Здається, панують,
 А долі не знають, —
 Ні долі, ні волі!
 З нудьгою та з горем
 Жупан надівають,
 А плакати — сором.
 Возьміть срібло-злото
 Та будьте багаті,
 А я візьму сльози —
 Лихо виливати;
 Затоплю недолю
 Дрібними сльозами,
 Затопчу неволю
 Босими ногами!
 Тоді я веселий,
 Тоді я багатий,
 Як буде серденько
 По волі гуляти!

III

Кричать сови, спить діброва,
 Зірочки сяють,
 Понад шляхом, щирцею,
 Ховрашки гуляють.
 Спочивають добрі люде,
 Що кого втомило:
 Кого — щастя, кого — сльози,
 Все нічка покрила.

Всіх покрила темнісінька,
Як діточок мати;
Де ж Катрусю пригорнула:
Чи в лісі, чи в хаті?
Чи на полі під копою
Сина забавляє,
Чи в діброві з-під колоди
Вовка виглядає?
Бодай же вас, чорні брови,
Нікому не мати,
Коли за вас таке лихо
Треба одбувати!
А що дальше спіткається?
Буде лихо, буде!
Зустрінуться жовті піски
І чужії люде;
Зустрінься зима люта...
А той чи зустрине,
Що пізнає Катерину,
Привітає сина?
З ним забула б чорнобрива
Шляхи, піски, горе:
Він, як мати, привітає,
Як брат, заговорить...

Побачимо, почувемо...
А поки — спочину
Та тим часом розпитаю
Шлях на Московщину.
Далекий шлях, пани-брати,
Знаю його, знаю!
Аж на серці похолоне,
Як його згадаю!
Попоміряв і я колись —
Щоб його не мірять!..
Розказав би про те лихо,
Та чи то ж повірять!
«Бреше, — скажуть, — сякий-такий!
(Звичайно, не в очі),
А так тільки псує мову
Та людей морочить».
Правда ваша, правда, люде!
Та й нащо те знати,
Що сльозами перед вами
Буду виливати?

Нащо воно? У всякого
І свого чимало...
Цур же йому!.. А тим часом
Кете лиш кресало
Та тютюну, щоб, знаєте,
Дома не журились.
А то лихо розказувать,
Щоб бридке приснилося!
Нехай його лихий візьме!
Лучче ж поміркую,
Де то моя Катерина
З Івасем мандрує.

За Києвом та за Дніпром,
Попід темним гаєм,
Ідуть шляхом чумаченьки,
Пугача співають.
Іде шляхом молодиця,
Мусить бути, з прощі.
Чого ж сумна, невесела,
Заплакані очі?
У латаній свитиночці,
На плечах торбина,
В руці ціпок, а на другій
Заснула дитина.
Зустрілася з чумаками,
Закрила дитину,
Питається: «Люде добрі,
Де шлях в Московщину?»
«В Московщину? Оцей самий.
Далеко, небого?»
«В саму Москву, Христа ради,
Дайте на дорогу!»
Бере шага, аж труситься:
Тяжко його брати!..
Та й навіщо?.. А дитина?
Вона ж його мати!
Заплакала, пішла шляхом,
В Броварях спочила
Та синові за гіркого
Медяник купила.
Довго, довго, сердешная,
Все йшла та питала;
Було й таке, що під тином
З сином ночувала...

Бач, на що здалися карі оченята:
Щоб під чужим тином
 сльози виливать!
Отож-то дивіться та кайтеся, дівчата,
Щоб не довелось москаля шукать,
Щоб не довелось, як Катря шукає...
Тоді не питайте, за що люде лають,
За що не пускають в хату ночувать.
Не питайте, чорнобриві,
Бо люде не знають;
Кого Бог кара на світі,
То й вони карають...
Люде гнуться, як ті лози,
Куди вітер віє.
Сиротині сонце світить
(Світить, та не греє) —
Люде б сонце заступили,
Якби мали силу,
Щоб сироті не світило,
Сльози не сушило.
А за віщо, Боже милий!
За що світлом нудить?
Що зробила вона людям,
Чого хотять люде?
Щоб плакала!.. Серце моє!
Не плач, Катерино,
Не показуй людям сльози,
Терпи до загину!
А щоб личко не марніло
З чорними бровами —
До схід сонця в темнім лісі
Умийся сльозами.
Умиєшся — не побачать,
То й не засміються;
А серденько одпочине,
Поки сльози льються.

Отаке-то лихо, бачите, дівчата.
Жартуючи кинув Катрусю москаль.
Недоля не бачить,
 з ким їй жартувати,
А люде хоч бачать,
 та людям не жаль:
«Нехай, — кажуть, —
 гине ледача дитина,

Коли не зуміла себе шанувать».
Шануйтеся ж, любі,
 в недобру годину,
Щоб не довелось москаля шукать.

Де ж Катруся блудить?
Попідтинню ночувала,
Раненько вставала,
Поспішала в Московщину;
Аж гульк — зима впала.
Свище полем заверюха,
Іде Катерина
У личаках — лихо тяжке! —
І в одній свитині.
Іде Катря, шкандибає;
Дивиться — щось мріє...
Либонь, ідуть москалики...
Лихо!.. Серце мліє...
Полетіла, зустрілася,
Пита: «Чи немає
Мого Йвана чорнявого?»
А ті: «Мы не знаем».
І, звичайно, як москалі,
Сміються, жартують:
«Ай да баба! Ай да наши!
Кого не надуют!»
Подивилась Катерина:
«І ви, бачу, люде!
Не плач, сину, моє лихо!
Що буде, то й буде.
Піду даліше — більш ходила...
А може, й зустріну;
Одам тебе, мій голубе,
А сама загину».

Реве, стогне хуртовина,
Котить, верне полем;
Стоїть Катря серед поля,
Дала сльозам волю.
Утомилась заверюха,
Де-де позіхає;
Ще б плакала Катерина,
Та сліз більш немає.
Подивилась на дитину:
Умите сльозою,
Червоніє, як квіточка

Вранці під росою.
 Усміхнулась Катерина,
 Тяжко усміхнулась:
 Коло серця — як гадина
 Чорна повернулась.
 Кругом мовчки подивилась;
 Бачить — ліс чорніє,
 А під лісом, край дороги,
 Либонь, курінь мріє.
 «Ходім, сину, смеркається,
 Коли пустять в хату;
 А не пустять, то надворі
 Будем ночувати.
 Під хатою заночуєм,
 Сину мій Іване!
 Де ж ти будеш ночувати,
 Як мене не стане?
 З собаками, мій синочку,
 Кохайся надворі!
 Собаки злі, покусують,
 Та не заговорять,
 Не розкажуть сміючися...
 З псами їсти й пити...
 Бідна моя головонько!
 Що мені робити?»

Сирота-собака має свою долю,
 Має добре слово в світі сирота;
 Його б'ють і лають, закують в неволю,
 Та ніхто про матір на сміх не пита.
 А йвася питають, заранне питають,
 Не дадуть до мови дитині дожить.
 На кого собаки на улиці лають?
 Хто голий, голодний
 під тиним сидить?
 Хто лобуря водить?
 Чорняві байстрята...
 Одна його доля — чорні бровенята,
 Та й тих люде заздрі не дають носити.

IV

Попід горою, яром, долом,
 Мов ті діди високочолі,
 Дуби з гетьманщини стоять.
 У яру гребля, верби в ряд,

Ставок під кригою в неволі
 І ополонка — воду брать...
 Мов покотьоло червоніє,
 Крізь хмару — сонце зайнялось.
 Надувся вітер; як повіє —
 Нема нічого: скрізь біліє...
 Та тільки лісом загуло.
 Реве, свище заверюха.
 По лісу завило;
 Як те море, біле поле
 Снігом покотилось.
 Вийшов з хати карбівничий,
 Щоб ліс оглядіти,
 Та де тобі! Таке лихо,
 Що не видно й світа.
 «Еге, бачу, яка фуга!
 Цур же йому з лісом!
 Піти в хату... Що там таке?
 От їх достобіса!
 Недобра їх розносила,
 Мов справді за ділом.
 Ничипоре! Дивись лишень,
 Які побілілі!»
 «Що, москалі?.. Де москалі?»
 «Що ти? Схаменися!»
 «Де москалі, лебедики?»
 «Та он, подивися».
 Полетіла Катерина
 І не одяглася.
 «Мабуть, добре Московщина
 В тямку їй далася!
 Бо уночі тільки й знає,
 Що москаля кличе».
 Через пеньки, заметами
 Летить, ледве дише,
 Боса стала серед шляху,
 Втерлася рукавами.
 А москалі їй назустріч
 Як один верхами.
 «Лихо моє! Доле моя!»
 До їх... Коли гляне —
 Попереду старший іде.
 «Любий мій Іване!
 Серце моє коханеє!
 Де ти так барився?»

Та до його... За стремена...
 А він подивився,
 Та шпорами коня в боки.
 «Чого ж утікаєш?
 Хіба забув Катерину?
 Хіба не пізнаєш?
 Подивися, мій голубе,
 Подивись на мене:
 Я Катруся твоя люба.
 Нащо рвеш стремена?»
 А він коня поганяє,
 Нібито й не бачить.
 «Постривай же, мій голубе!
 Дивись — я не плачу.
 Ти не пізнав мене, Йване?
 Серце, подивися,
 Їй же богу, я Катруся!»
 «Дура, отваяйся!
 Возьміть прочь безумную!»
 «Боже мій! Іване!
 І ти мене покидаєш?
 А ти ж присягався!»
 «Возьміть прочь! Что ж вы стали?»
 «Кого? Мене взяти?
 За що ж, скажи, мій голубе?
 Кому хоч оддати
 Свою Катрю, що до тебе
 В садочок ходила,
 Свою Катрю, що для тебе
 Сина породила?
 Мій батечку, мій братику!
 Хоч ти не цурайся!
 Наймичкою тобі стану...
 З другою кохайся...
 З цілим світом... Я забуду,
 Що колись кохалась,
 Що од тебе сина мала,
 Покриткою стала...
 Покриткою... Який сором!
 І за що я гину!
 Покинь мене, забудь мене,
 Та не кидай сина.
 Не покинеш?.. Серце моє,
 Не втікай од мене...
 Я винесу тобі сина».

Кинула стремена
 Та в хатину. Вертається,
 Несе йому сина.
 Несповита, заплакана
 Сердешна дитина.
 «Осьде воно, подивися!
 Де ж ти? заховався?
 Утік!.. нема!.. Сина, сина
 Батько одцурався!
 Боже ти мій!.. Дитя моє!
 Де дінусь з тобою?
 Москалики! голубчики!
 Возьміть за собою;
 Не цурайтесь, лебедики:
 Воно сиротина;
 Возьміть його та oddайте
 Старшому за сина,
 Возьміть його... бо покину,
 Як батько покинув, —
 Бодай його не кидала
 Лихая година!
 Гріхом тебе на світ Божий
 Мати породила;
 Виростаєй же на сміх людям! —
 На шлях положила. —
 Оставайся шукать батька,
 А я вже шукала».
 Та в ліс з шляху, як навісна!
 А дитя осталося,
 Плаче, бідне... А москалям
 Байдуже; минули.
 Воно й добре; та на лихо
 Лісничі почули.
 Біга Катря боса лісом,
 Біга та голосить;
 То проклина свого Йвана,
 То плаче, то просить.
 Вибігає на возлісія;
 Кругом подивилась
 Та в яр... біжить... серед ставу
 Мовчки опинилась.
 «Прийми, Боже, мою душу,
 А ти — моє тіло!»
 Шубовств в воду!.. Попід льодом
 Геть загуркотіло.

Чорнобрива Катерина
 Найшла, що шукала.
 Дунув вітер понад ставом —
 І сліду не стало.

То не вітер, то не буйний,
 Що дуба ламає;
 То не лихо, то не тяжке,
 Що мати вмирає;
 Не сироти малі діти,
 Що неньку сховали:
 Їм зосталась добра слава,
 Могила зосталась.
 Засміються злії люде
 Малій сиротині;
 Виллє сльози на могилу —
 Серденько спочине.
 А тому, тому на світі,
 Що йому зосталось,
 Кого батько і не бачив,
 Мати одцуралась?
 Що зосталось байстрюкові?
 Хто з ним заговорить?
 Ні родини, ні хатини;
 Шляхи, піски, горе...
 Панське личко, чорні брови...
 Нащо? Щоб пізнали!
 Змальовала, не сховала...
 Бодай полиняли!

V

Ішов кобзар до Києва
 Та сів спочивати,
 Торбинками обвішаний
 Його повожатий.
 Мале дитя коло його
 На сонці куняє,
 А тим часом старий кобзар
 І с у с а співає.
 Хто йде, їде — не минає:
 Хто бублик, хто гроші;
 Хто старому, а дівчата
 Шажок міхонюші.

Задивляться чорноброві —
 І босе, і голе.
 «Дала, — кажуть, — бровенята,
 Та не дала долі!»

Їде шляхом до Києва
 Берлин¹ шестернею,
 А в берліні господиня
 З паном і сім'єю.
 Опинився проти старців —
 Курява лягає.
 Побіг Івась, бо з віконця
 Рукою махає.
 Дає гроші Івасеві,
 Дивується пані.
 А пан глянув... Одвернувся...
 Пізнав, препоганий,
 Пізнав тії карі очі,
 Чорні бровенята...
 Пізнав батько свого сина,
 Та не хоче взяти.
 Пита пані, як зоветься?
 «Івась». — «Какой милый!»
 Берлин рушив, а Івася
 Курява покрила...
 Полічили, що достали,
 Встали сіромахи,
 Помолились на схід сонця,
 Пішли понад шляхом.

1838, С.-Петербург

ТАРАСОВА НІЧ²

На розпутті кобзар сидить
 Та на кобзі грає;
 Кругом хлопці та дівчата —
 Як мак процвітає.
 Грає кобзар, виспівує,
 Вимовля словами,
 Як москалі, орда, ляхи
 Бились з козаками;

¹ Берлин — старовинна карета.

² Тарасова ніч — ніч розгрому армії польського гетьмана Конецпольського.